

УДК 321.308 (37.01)

Механіка організації колективної пам'яті: аналітична записка / за заг. ред. І.В.Мацишиної.
Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. 19 с.

В аналітичній записці представлено аналіз візуальних текстів у шкільних підручниках з історії України у контексті репрезентації Другої світової війни. Зазначено, що візуальні тексти, такі як фотографії, карикатури, карти бойових дій мають потужний вплив на формування колективної пам'яті, що може бути стратегією діяльності державної влади. Освіта, як сфера публічної політики, здатна не тільки передавати знання та цінності, а й впливати на формування ідентичності. Аналіз візуальних текстів допоможе виявити приховані значення, зрозуміти їх вплив на культуру та розробити стратегії для їх критичного сприйняття.

Тема: Механіка організації колективної пам'яті

Проведення дослідження: 06.02.24 – 06.03.24

Терміни дослідження:

- Вступна лекція керівника дослідження, ознайомлення з планом дослідження та методикою – 06.02. – 07.02.24
- Збір зображень для дослідження – 08.02.24 – 18.02.24
- Аналіз візуальних зображень – 19.02.24 – 01.03.24
- Узагальнення результатів – 02.03.24 – 06.03.24

Загальна тривалість дослідження: 1 місяць

Дослідницька група кафедри політології та державного управління Донецького національного університету імені Василя Стуса:

- Керівник - д.політ.н., проф. Ірина Мацишина
- Здобувачі першого рівня вищої освіти:
  - Партій Ілля – 4 курс
  - Рогозіна Анастасія – 4 курс
  - Колесник Юлія – 4 курс
  - Прищепа Роман – 4 курс
  - Карашенко Вадим – 4 курс
  - Сапожник Аліна – 3 курс
  - Трішін Наталія – 3 курс
  - Сергієць Ярослав – 3 курс
  - Смірнова Дар'я – 2 курс
  - Черниш Олексій – 2 курс

Дослідження виконано у межах наукової теми кафедри політології та державного управління №0123U101423 «Публічна політика і державне управління в умовах війни та повоєнного відновлення».

1. Вступ

Актуальність теми

Дослідження візуальних зображень у контексті фіксації історичної пам'яті є важливим для розуміння як історичних наративів, які просуваються владою, так і для вивчення стратегії просування цих наративів. Це дозволяє зрозуміти

рівень впливу візуального тексту на колективну поведінку через інструменти формування ставлення до історичних подій. Ілюструючи історичні події у контексті вербальної розповіді про факти та події, візуальні тексти можуть як посилювати інтерпретацію цих фактів, так і вносити певний дисонанс у їх розуміння. Звідси сам простір візуального виступає як сфера публічної політики влади, де через інституції відбувається просування певних історичних наративів. Але разом з цим, цей простір може бути і протестним по відношенню до політики влади. Коли зображення стають символами непокори та прихованим протестом.

Тому дослідження візуальних зображень може допомогти краще зрозуміти механіку організації колективної пам'яті. Де важливим є як практика міфотворення, так і інструментальна практика соціального інжинірингу. У цьому дослідженні сфера міфотворчості залишається за межами оптики дослідницької розвідки. Оскільки це потребує ґрунтовних методологічних підходів з боку психоаналізу, культурологічних, соціолінгвістичних та історичних напрямів дослідження. Проте, їх застосування неможливе без знань інструментарію, який використовується для створення та просування інтерпретацій історичних подій з метою фіксації ідентичності. Що, вже у свою чергу, можна розглядати крізь призму міфотворчості.

У контексті дослідження поняття *візуального тексту* розуміється як форма графічного зображення, відображення даних у вигляді історичної мапи, візуальних елементів, фотографії та ілюстрації. Такий текст використовується для ретрансляції смислів, які легко зрозуміти, інтерпретувати та запам'ятати. Для узагальнення та передачі складної інформації, візуальні тести ефективно доносять інформацію до широкої аудиторії через інститути та інституції у сфері публічної політики.

Якщо регулювання організації соціального та політичного життя є у більшості публічною функцією інститутів, то вплив на поведінку, на ставлення, на ціннісну орієнтацію відбувається здебільшого завдяки інституціям. Сім'я, школа, громадські та релігійні організації можуть використовувати неформальні та гнучкі форми для просування смислів, оскільки не мають чітко зафіксованих правил та процедур своєї діяльності. Водночас, вони здатні відігравати свою роль у формуванні фреймів колективної пам'яті. І коли публічна політика інститутів співпадає з політикою інституцій, відбувається фіксація офіційного дискурсу політичної влади. Де дискурс навколо історичної пам'яті закріплює цінності для формування ідентичності громадян.

Прикладом може виступати сфера освіти, яка має ієрархічну структуру підпорядкування, свої правила та норми й за всіма ознаками є типом інституту. Проте, наявність символів та ритуалів, горизонтальної комунікації, а також стійка форма в умовах змін, вказує, що освіта може бути й інституцією. Спираючись на власний ресурс, такий як навчальна програма, підручники, корпоративна культура, дійові актори та їх ролі, освіта відіграє значну роль в публічній політиці у просуванні ідей та цінностей. А підпорядкування уряду, який встановлює та контролює критерій навчання, перетворює освіту на потужний інструмент реалізації державної політики. Прикладом може бути рівень освіти у нацистській Німеччині, коли у школах просувалася тематика пріоритетності арійської нації, небезпека євреїв, важливість Гітлера у спасінні німецької нації. А самі вчителі були членами НСДАП (Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei). Також на тимчасово окупованих територіях України Росія реалізовує освітню політику за прикладом Радянського Союзу. Коли радянська ідеологія просувалася через навчання, російська окупаційна політика використовує такі ж самі методи. Комітет ООН з прав дитини у лютому 2024 р. випустив на адресу Росії рекомендації з критикою порушень прав дитини. Підкреслена стурбованість «загальною мілітаризацією шкільної сфери Росії, від якої вивезені українські діти особливо страждають, а також тим, що на окупованих територіях України введені російські навчальні програми» (Anti-discrimination Centre).

Все це свідчить про те, що як сфера публічної політики, освіта здатна просувати державну політику через офіційні та неофіційні канали комунікації. І в першу чергу, через такі шкільні предмети, як література та історія. Формування та просування історичних наративів у контексті державної політики сприяє підтримки та захисту влади, контролю на соціальному порядку, виправдання непопулярних реформ. Приміром, історичні наративи про «Москву-Третій Рим», «Арійську расу», «Американську мрію» використовувалися для просування ідей про сильну країну не тільки на внутрішню, але й на зовнішню аудиторію, у напрямі зовнішньої політики. Окремим прикладом є наратив про «Велику вітчизняну війну», який через шкільну освіту транслював образ перемоги радянського народу над Німеччиною та просувався через різні інституційні форми впливу. В тому числі і через освіту. Коли підручники з історії створили образ СРСР як великої та непереможної країни. Героїзація радянської армії, радянського керівництва та радянського народу відбувалася через такі символи, як Червона площа, Мавзолей Леніна, Вічний вогонь, де відбувалися паради Перемоги. Що локаційно затвердило й образ Росії переможниці, де інші нації були виключені з цього наративу. Цей наратив використовується й сьогодні для легітимації росій-

ської влади, мобілізації підтримки державної політики та контролю над соціальним порядком. Він використовувався для виправдання радянського вторгнення в Афганістан у 1979 році, під час російської анексії Криму у 2014 році та вторгнення в Україну у 2022 році.

Таким чином, розуміння механіки просування історичного нарративу допоможе встановити техніку формування історичної пам'яті. І освіта, як формальний та неформальний інститут публічної політики державної влади, може бути сферою дослідження. Знаючи, як просуваються історичні нарративи через підручники, можна краще зрозуміти, як формується політика пам'яті. Що може допомогти критично оцінювати не стільки історичні джерела, скільки моделі трактування історичних подій під час навчання. А також виявити спроби переписати історію або використовувати її для просування певної політичної ідеології. Що дозволить розвивати навички історичної грамотності.

Для України особливо важливо знати, як просувалися історичні нарративи через шкільні підручники з історії, оскільки історія України часто використовувалася для розповсюдження радянського, а потім й російського нарративу «Велика вітчизняна війна». Це дозволить отримати розуміння того, чому українське населення й досі ідентифікує себе «братським народом» з Росією. Навіть в умовах війни з 2014 року.

2. Мета

Встановити механіку просування історичного нарративу про Другу світову війну через візуальні тексти у шкільних підручниках з історії України. Це дозволить зрозуміти техніку формування ідентичності політичною владою.

Предмет дослідження – візуальні зображення у підручниках з історії України про Другу світову війну.

Об'єкт дослідження – політична практика формування ідентичності через політику пам'яті.

3. Завдання:

- проаналізувати ілюстрації до подій Другої світової війни в українських підручниках з історії України для визначення ключових образів через які формується емоційне ставлення до війни;
- провести дискурс аналіз візуальних текстів для розуміння наявності нарративів, що формуються внаслідок їхнього споживання;
- виявити, як ілюстрації до подій Другої світової війни відображають і формують ідентичність різних груп людей, включаючи *солдатів, цивільних,*

жертв і переможців. Це може допомогти нам зрозуміти, як візуальні образи можуть впливати на наше сприйняття минулого та яку роль вони відіграють сьогодні.

4. Методологія дослідження

Для дослідження було використано такі методи:

- Порівняльний аналіз зображень з підручників історії України.
- Контент-аналіз візуальних зображень.
- Семіотичний підхід (У.Еко, Р.Барт, С.Голл, М.Фуко), теорія ідентичності

П.Рікера.

Дослідження візуальних зображень до підручників з історії було проведено у три етапи:

Етап 1: Збір ілюстрацій.

Етап 2: Порівняльний аналіз зображень.

Етап 3: Встановлення технік фіксацій історичного наративу.

5. Теоретичний підхід

На початку дослідження було розглянуто теоретичну концепцію «нульового знаку» Умберто Еко (Еко, 1998). Яка спирається на те, що відсутність інформації вже може бути інформацією. У межах дослідження ця концепція є важливою як свідоме ігнорування репрезентації історичних подій у шкільних підручниках, як практика замовчування офіційною політикою влади. Дослідження візуальних текстів допомагає визначити загальну логіку інтерпретації певних подій та фактів. Воно також дозволяє виявити дані, які свідомо не фіксуються через візуальну форму.

Візуальні тексти, як форма графічного зображення, мають коріння в об'єктивістській перспективі, яка підкреслює існування об'єктивної реальності, що може бути спостережено та зрозуміло за допомогою емпіричних доказів. Проте, слід не забувати, що візуальні тексти можуть бути і суб'єктивними. Що пов'язано не тільки з картиною світу суб'єкта, а також і з картиною світу політичної влади, яка за допомогою зображень просуває певну ідеологію, образ та розуміння історичних подій. У такому випадку сам контекст візуальних кодів повинен відповідати певним цінностям, які просуваються владою у публічному полі. Що можна дослідити через контент-аналіз ілюстрацій до розділу про Другу світову війну в підручниках з історії України.

Візуальні зображення відіграють важливу роль у формуванні уявлень учнів про минуле. І ще більше: вони формують певні фрейми ставлення та поведін-

нку до історичних подій. Через що вибудовується ідентифікація суб'єкта. За теорією ідентичності Поля Рікера (Рікер, 2002), яка ґрунтується на понятті ідентичності, людина розуміє себе через історії, які визначають наявність суб'єкта. А сама ідентифікація суб'єкта відбувається через визначення у протиставленні себе до Іншого. Взаємодія людини через комунікацію з минулим визначає її статус суб'єкта у теперішньому часі та впливає на її поведінку у майбутньому. Тому, щоб зрозуміти самих себе сьогодні, необхідно здійснити декодування (за С. Голлом) системи навчання через візуальні тексти та знайти точки фіксації ідентичності через історичні наративи, які просуваються у шкільних підручниках.

Ще одним дослідником впливу зображень на ідентичність є Ролан Барт, який пов'язував фотографію з формуванням певних фреймів, що впливають на сприйняття контексту зображення (Барт, 2023). Його поняття «*studium*» та «*punctum*» пов'язані з наявністю двох типів залучення у візуальний текст. Якщо «*studium*» пов'язаний з культурними та історичними цінностями, які можуть вказувати на події та час, то «*punctum*» - це елемент, який емоційно привертає увагу до зображення.

Наприклад, «*studium*» на фотографії Євгена Халдея «Прапор Перемоги над рейхстагом» може бути прапор на чорно білій фотографії з домальованими зіркою, серпом та молотом яскраво білим кольором на фоні розбитого Берліну. А «*punctum*» - емоційне відчуття, яке резонує на

особистому рівні. І якщо для однієї аудиторії це спільні спогади про перемогу радянської армії, для сучасної української аудиторії - це може нагадувати окупацію українських земель російською армією, яка встановлює свої прапори на українських будівлях.

Безумовно, у контексті дослідження, «*punctum*» - це може бути поштовхом до переосмислення себе через минуле. Можливість уявити себе Іншим, а також зробити виклик сучасним цінностям та ідеалам. Також «*punctum*», як тригер, може допомогти пережити травматичну подію, згадати минулий досвід, активувати зв'язок з минулим. Звідси британський соціолог Стюард Голл й

наголошує, що для того, щоб знайти індикатори глибинних культур, необхідно фотографію декодувати з точки зору *денотації* (що має прямий сенс між зображенням та його позначенням) та *конотації* (що має непряме асоціативне значення). На думку Голла, поєднуючи денотацію та конотацію фотографія здатна створювати ідеологічні тексти. Можна продовжити, що і пропагандистські в тому числі. Тому, що фотографія у ЗМІ або у підручниках – це завжди наявність цензури. Є редактор, який має прийняти рішення, яке фото має бути надруковане, а яке треба заборонити. І коли більшість сприймає фотографію як документ, як підтвердження історичного факту, необхідно пам'ятати, що є й інша фотографічна інтерпретація факту, яка виявилася забороненою або просто не підійшла за технічними вимогами.

Таким чином, згадуючи Мішеля Фуко та його роботу про дисциплінарну владу «Наглядати та карати» (Фуко, 2020), можна говорити про фотографію, як інструмент, за допомогою якого здійснюється формування та контроль над колективним мисленням. Коли поліція, соціальні служби, лікарні, навчальні заклади отримують право фотографувати, формується дисциплінарний апарат. Створення не лише баз даних, а можливість використовувати ці дані для контролю у суспільстві, сьогодні розширює повноваження фотографії. Оскільки разом з контролем, вона запускає механізм контролю над емоціями. Що розширює її сферу виробництва емоцій від тригерів переможця до почуття провини.

6. Хід дослідження

Етап 1: Збір ілюстрацій

Було проаналізовано 12 підручників з історії України, які друкувалися з 1954 р. по 2022 роки. Основна частина стосується середньої школи 10 та 11 класів. На сьогоднішній день історія України у період Другої світової війни вивчається у 10 класі. Це курс «Історія України» 10 клас та новий інтегрований курс «Історія: Україна і світ» (1914 – 1945 рр.) за новою програмою НУШ (нової української школи). Серед підручників та навчальних посібників, які було видано у Києві, Одесі, Харкові, Львові, Нью Йорку, було відібрано 163 зображень, які стосуються подій 1939 – 1945 рр.

В цілому ілюстрації Другої світової війни можна розділити на наступні три групи:

- фотографії;
- карти;
- карикатури, плакати.

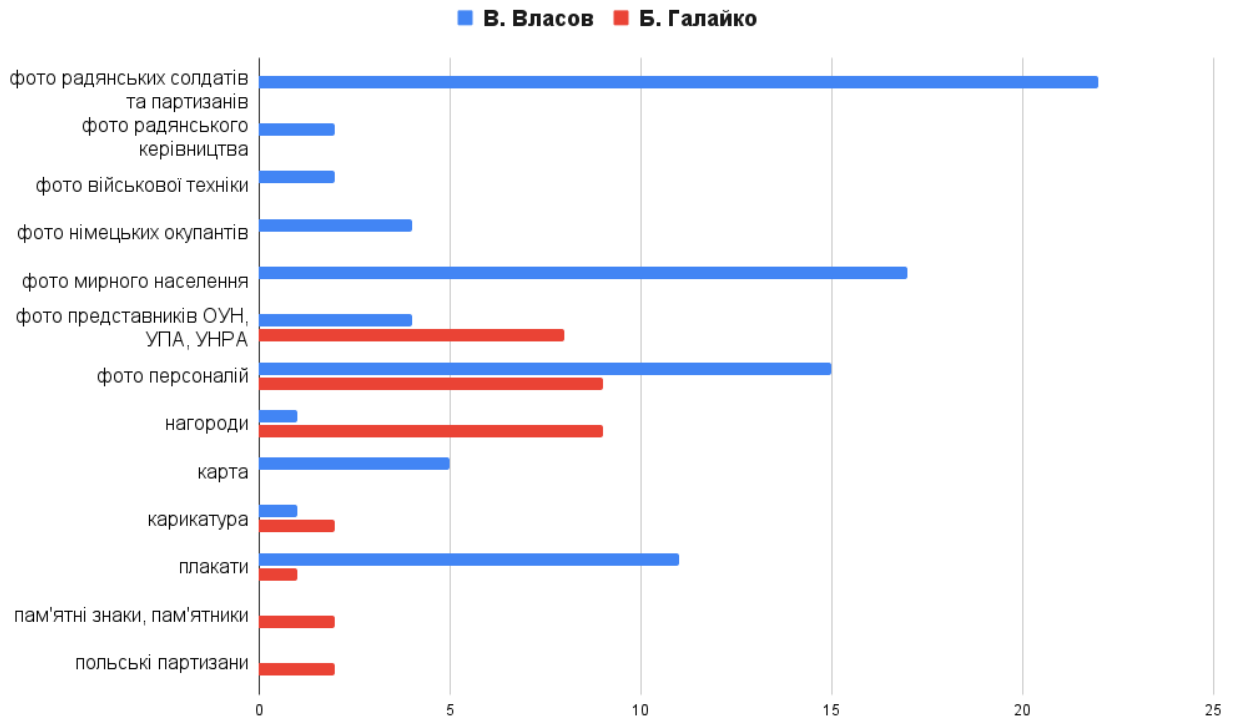
Найбільша візуальна група представлена у чорно-білих фотографіях. Через них репрезентована вся ретроспектива війни. Карикатури та плакати є як чорно-білі, так і кольорові. Вони створені як Німеччиною, Радянським Союзом, так і Українською Повстанською Армією. Серед підручників більша частина немає ілюстрацій та фотографій. Найбільше зображень було знайдено у двох підручниках:

- Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 256 с. У цьому підручнику загальна кількість всіх зображень складає 84 одиниць візуального тексту.
- Галайко Б., Голубко В., Козицький А., Михальчишин Ю., Пагіря О., Тучковський О., Федик І., Хома І. Історія України: посібник для 10-11 класів. Львів: ЛА «Піраміда», 2012. 256 с. У цьому підручнику загальна кількість всіх зображень складає 33 одиниці візуального тексту.

Тому наступний етап відбувається через порівняння цих двох підручників.

Етап 2: Порівняльний аналіз зображень

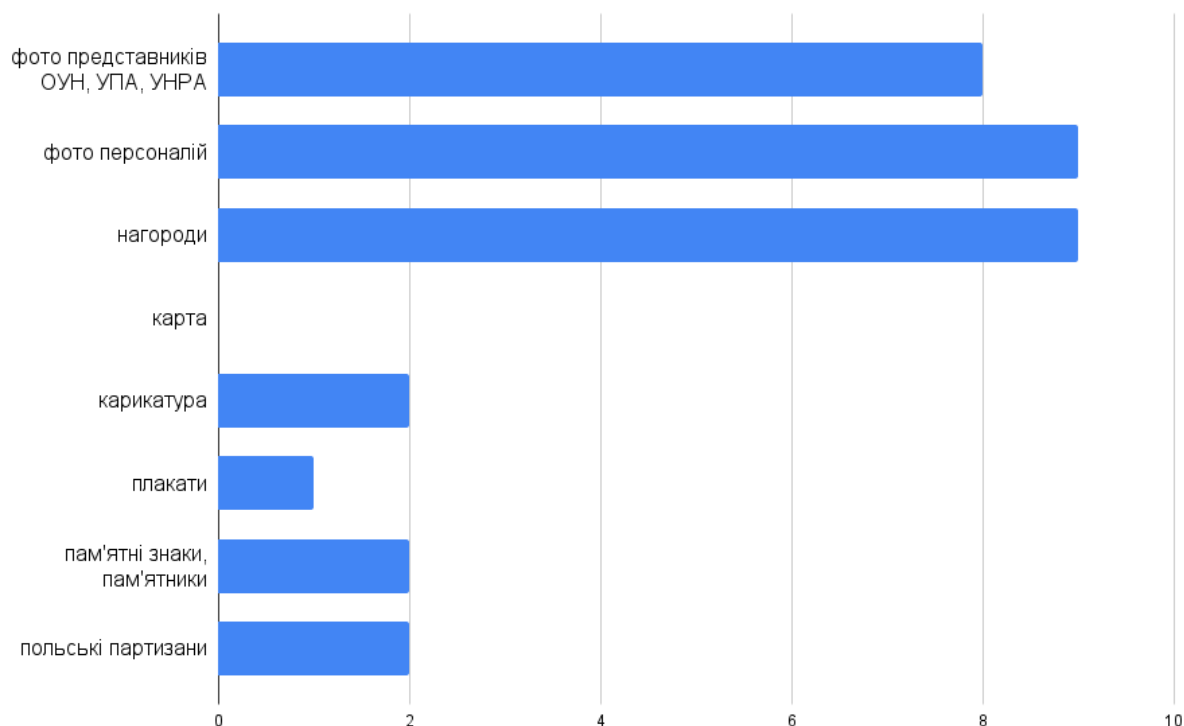
Серед розподілу представлених зображень, у підручнику Власова В.С. немає візуалізації пам'ятних знаків та фотографій польських партизанів, на відміну від підручника Галайко Б., де вони повторюються по два рази. Якщо підручник Власова В.С. охоплює багато фактів та локацій, які пов'язані з окупацією, советизацією, рухом Опору, військовими діями, а також питаннями концтаборів, вигнання євреїв та кримським татар, то підручник Галайко Б. надає широку ретроспективу діяльності українців на різних фронтах війни.

Рис. 1. Порівняльний аналіз репрезентації Другої світової війни за двома підручниками

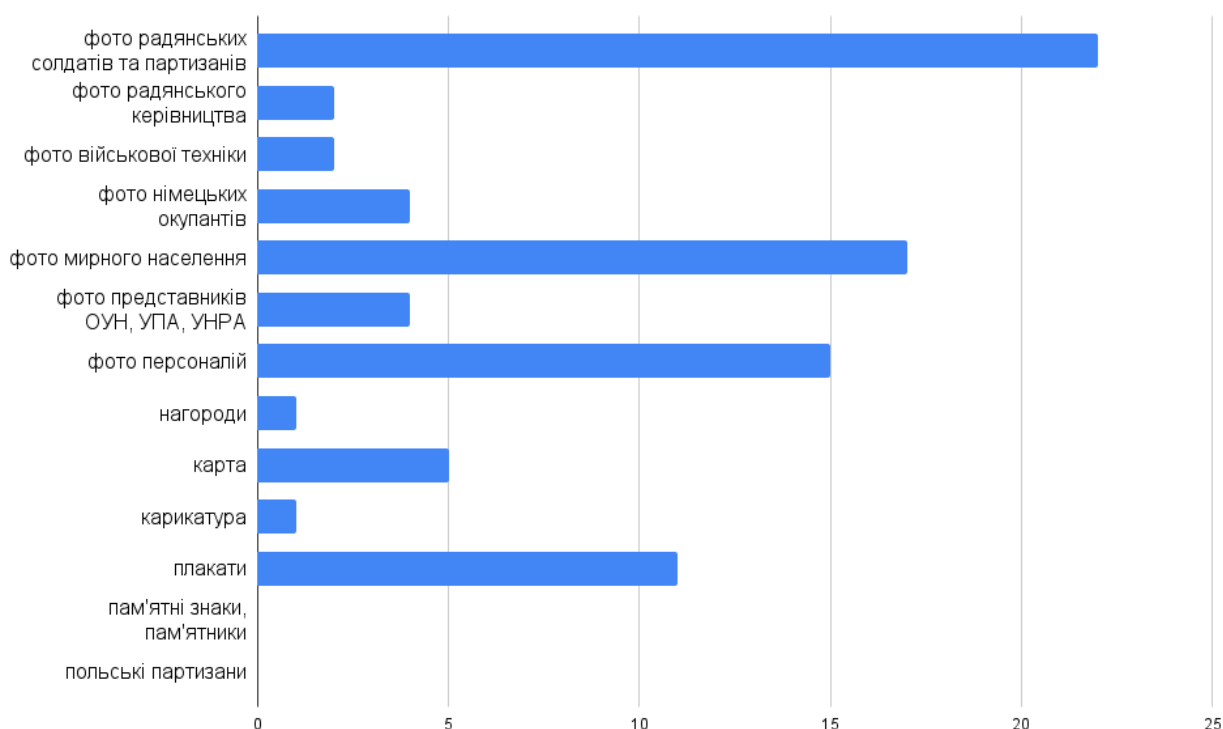
Результати аналізу двох підручників показали, що більшість ілюстрацій стосувалися подій на території України. На ілюстраціях переважно зображені радянські солдати, представники ОУН УПА та українські лідери. Їх конотація пов'язана з мужністю та самопожертвою під час історичного випробування. А також про жахливу ціну втрат та страждань, які несе війна. Проте, якщо у підручнику Власова В. С. більша частина фотографій це радянські солдати та партизани (22), мирне населення в умовах окупації, у концтаборах та на громадських роботах (17), то у підручнику Галайко Б. ця група візуально не представлена (рис.1).

У підручнику Б.Галайко у більшості висвітлюється діяльність Української Повстанської Армії через нагороди та персоналії, армія Крайова, радянський партизанський рух. У висновках зазначено, що «головною національною збройною силою України у Другій світовій війні стала Українська Повстанська Армія. Стрільці та старшини УПА боролися водночас і проти радянських, і проти нацистських загарбників» (Галайко, 2012: 185). З загальної кількості 33 зображень, 9 зображень стосуються нагород та 9 зображень знайомлять з видатними героями ОУН УПА (рис.2).

Рис. 2. Візуальна репрезентація Другої світової війни (підручник Б.Галайко)

Не зважаючи на те, що у підручнику В.С. Власова більше представлено фотографій радянських солдат, є фотографії радянського керівництва (2), німецьких окупантів (4) і лише на 4 фотографіях зображені представники ОУН УПА, підручник збалансовано висвітлює війну з позиції всієї території України (рис.3).

Рис. 3. Візуальна репрезентація Другої світової війни

(підручник В.Власова)

Етап 3: Встановлення технік фіксації історичного наративу

Особливість візуальної репрезентації історичних подій стосується визначення часу та міста видання підручників. Наприклад, підручник Галайко Б., що був виданий у Львові у 2012 р. , Другу світову війну репрезентує через український партизанський рух, як проти Радянського Союзу, так і проти Німеччини. Тому, цей підручник насичений зображеннями представників як Української Повстанської Армії, так і радянських партизанів. У підручнику багато зображень нагород УПА, карикатур, фотографій. У розділі «Українці на фронтах Другої світової війни» зазначається участь українців у складі німецької, радянської, польської, чехословацької, американської, канадської та ін. армій. Висновок, яким закінчується цей період в історії України такий: «Трагічна доля українських вояків Другої світової війни переконливо продемонструвала, що народ, який не має власної держави, змушений проливати кров за чужі інтереси» (Галайко, 2012: 185).

Таким чином, героїзація воїнів УПА розкриває власний національний ракурс боротьби українського народу під час Другої світової війни, яка в часи Радянського союзу перекривалася лише героїзацією радянських воїнів. Це дозволяє забезпечити історичну справедливість, визнаючи їхній внесок у боротьбу проти нацизму і радянського тоталітаризму. І є прикладом для сучасних українців у боротьбі з російською агресією.

**Встановлений восени 1943 р.
орден Богдана Хмельницького
був єдиною
радянською нагородою,
напис на якій зроблено
українською мовою**

**Відзнака Дружин
Українських Націоналістів,
яку носили вояки батальйо-
нів «Нахтігаль» і «Роланд»**

*Галайко Б. та ін. Історія України: посібник для 10-11 класів.
С.179 (на 1 фото), С.177 (на 2 фото)*

З іншого боку, у контексті зображень втрачається мирне населення, яке не репрезентовано у підручнику. Життя в окупації, наявність концтаборів, робота на підприємствах та у полі візуально не представлені. Конотативне розуміння зображень про війну формує враження, що війна стосувалася лише військових дій. Друга світова війна завдала величезних страждань мирному населенню. Відсутність зображень цивільних жертв може призвести до ігнорування їхнього досвіду і зменшення масштабів людських втрат війни.

Підручник Власова В.С. , який було видано у Києві у 2018 р. Другу світову війну зображає через портрети радянського керівництва, карти, фотографії, карикатури. Радянський наратив «Велика вітчизняна війна» у підручнику трактується як «радянсько-німецька війна». Багато уваги приділяється військовим битвам, що репрезентується картами та фотографіями військової техніки. А також життя в окупації, депортації татар та інших народів з Криму. Питання до кожної теми стосуються знань карти військових боїв, аналізу документів. Окремо піднімається тема Голокосту, Бабиного Яру, Праведників народів світу, концтаборів, де передбачена знов робота з картою. Наприклад, ось як сформульовано завдання: «Покажіть на карті адміністративно-територіальні утворення часів

нацистського окупаційного режиму на території України. Визначте їхні особливості: географічне розташування, держави-окупанти тощо» (Власов, 2018: 226). У розділі про рух Опору зазначається, що він складався з «1) радянського підпілля і партизанського руху; 2) українського націоналістичного підпілля (ОУН та УПА); 3) польського руху Опору (Армія Крайова)» (Власов, 2018: 227). Окремо розглянуто українське-польське протистояння, діяльність митрополита А. Шептицького.

У питаннях до теми про вигнання з України нацистських окупантів надаються питання по аналізу карти визволення України, а також питання стосовно плакатів. «Роздивіться радянські плакати..., порівняйте їх з тими, що виготовлені на початку радянсько-німецької війни. Що змінилося в оформленні? Які образи залишилися, а які зазнали змін? Як пропагандисти прагнули вплинути на почуття радянських людей?» (Власов, 2018: 240).

Власов В.С. *Історія України*. С. 241.

Підручник Ф.Г.Турченка, який було видано у Києві у 1995 р. виданий російською мовою. Проте, зазначається, що це переклад з української мови. У ньому представлено лише декілька карт бойових дій, портрет С.Бандери. Сам початок війни подається крізь радянський стереотип «воз'єднання» українців, попри те, що підручник критично насичений фактами та інформацією проти сталінського режиму. «Следует также учитывать, что западные украинцы извечно стремились к единению со своими восточнoукраинскими братьями. К тому же ненависть к оккупационному режиму охватывала большинство западных украинцев» (Турченко, 1995: 280). У підручнику досить мало зображень історичних подій в цілому, проте, дуже багато надається фрагментів з документів і завдання побудовані на аналізі саме документів. Цікаво, що на відміну від ін-

ших підручників, що були видані раніше, тут згадується і приєднання Бессарабії та Північної Буковини у 1940 році, а також політика «советизації» на цих землях.

Нью-Йоркське видання 1966 року, де авторами є І. Крип'якевич та М. Дольницький, як і більшість підручників того часу не має ілюстрацій Другої світової війни. Проте, цікавий ракурс трактування радянського наративу «Велика вітчизняна війна» у цьому підручнику подається як «німецько-більшевицька війна» (Крип'якевич І., Дольницький М., 1966: 207).

В цілому можна зазначити, що до 2018 року, коли з'явилася можливість цифрового друку, змінився дизайн як самих підручників, так і принцип побудови завдань до тем. Якщо до цього періоду, здебільшого завдання стосувалися розвитку аналітичних можливостей учнів на основі аналізу документів, то з 2018 року починають з'являтися завдання щодо аналізу зображень. Серед 14 проаналізованих підручників, лише підручник Власова В.С. надає завдання стосовно аналізу плакатів, карт та фотографій. Наприклад: «Роздивіться фотографії. Визначте час створення фотодокументів. Які деталі дали змогу це зробити? Перевірте правильність ваших висновків за поданою вище картою» (Власов, 2018: 244).

Депортація кримськотатарського населення розпочалася о 3-й годині ранку 18 травня 1944 р. і завершилася до вечора 20 травня (йдеться про першу, наймасовішу хвилю). Після депортації кримських татар упродовж червня – липня 1944 р. з Криму депортували 12 628 болгар, 16 006 греків, 9821 вірменина, а також 3652 іноземнопідданих (турків, греків, іранців, італійців, румун, австрійців та ін.). Разом з ними були виселені й місцеві жителі Криму – роми.

Власов В.С. Історія України. С. 244.

Поєднання завдань з аналізом карт та фотографій допомагає зрозуміти не тільки географічний контекст Другої світової війни, з битвами, рухом військ та зміною кордонів, а також розкрити різні перспективи перемоги. Що може допомогти зрозуміти складність і неоднозначність історичних подій.

Аналіз карикатур може допомогти зрозуміти, як працювала німецька та радянська пропаганда та встановити прийоми її застосування. А також проводити паралелі з сучасними цифровими формами на рівні мемів, які використовуються у соціальних мережах сьогодні. Як виявляється, не зважаючи на розширення публічного поля у вигляді цифрового виміру, прийоми побудови кари-

катур та плакатів залишаються у класичних формах. Тому завдання на аналіз візуальних зображень допомагає розвивати навички критичного мислення.

↓ В окупованому Харкові, 1942 р.

↓ Німецький агітаційний плакат

» Що роблять зображені на фото мешканці Харкова? Які деталі свідчать про те, що люди почувалися заляканими і деморалізованими? Що, на вашу думку, вони відчували? » З якою метою створено плакат? Чому і навіщо німецькі пропагандисти наголошують на злочинах режиму Сталіна? Які спільні риси притаманні тогочасній пропаганді різних режимів?

Власов В.С. *Історія України*. С. 219.

7. Висновок

Як спільні спогади, переконання та уявлення про минуле, колективна пам'ять здатна об'єднувати суспільство. Завдяки освіті вона активує механізм міфотворчості та здатна легітимізувати соціальні інститути та цінності. Також вона здатна, як об'єднувати, так і розколювати суспільство. Коли через репрезентацію історичних фактів замовчування інформації, фальсифікація документів, суб'єктивізм влади та часу, колективна пам'ять може впливати на розвиток конфліктів всередині країни. Об'єктивізм, неупередженість та визнання історичних фактів повинні бути критеріями відправника інформації на будь-якому рівні історичній комунікації.

Триетапний аналіз візуальних текстів дозволив встановити логіку такої комунікації у вигляді сторітеллінгу, яка вибудовується через початок, кульмінацію та розв'язку. Якщо всі підручники початок Другої світової війни та її розв'язку надають через візуальні та вербальні тексти майже однаково, то кульмінаційна складова має деяку різницю. В одних підручниках це репрезентується як окупаційний період, в інших як військовий успіх. Звідси можна спостерігати наявність двох образів, що просуваються через зображення: образ жерт-

ви та образ переможця. Візуалізація загиблих, ув'язнених, примусового переселення, концтаборів посилює емоції та допомагає глибше розуміти жахіття війни. Зображення людей, життя яких перетворилося на концтабір, персоніфікує жертву війни. Це може призвести до деяких загрозливих чинників, які впливають на наступне покоління:

- 1) зображення жертв війни можуть викликати не тільки сильні емоції емпатії, але й створювати емоційну дистанцію між поколіннями у розумінні війни. Після 80 років по закінченню Другої світової війни є ризик втрати співпереживання, оскільки нові виклики сучасне покоління хвилює більше, ніж події Другої світової війни. Згадування яких перетворилося більше на формальний ритуал колективної пам'яті державної політики, ніж на свідому персональну пам'ять кожного;
- 2) зображення жертв війни як пасивних і беззахисних може нівелювати мужність їхнього досвіду. Ці образи можуть затьмарити той факт, що жертви війни часто проявляли стійкість, мужність і силу.

Проте, у контексті сучасної України та війни з Росією, виникає зворотній ефект. В умовах окупації, постійних обстрілів та втрат мирного населення, образ жертви посилює спогади про Другу світову війну та розширює розуміння страждань, міграції, втрат. І саме через зображення минулого, репрезентується сучасність, що вказує на історичну спіраль. Сьогодні в Україні не стільки меморіали та пам'ятники нагадують про трагедію війни, а саме документальні фотографії, плакати, карти. Які починають зовсім по іншому розповідати про війну і яка ще гостріше відчувається через війну з Росією.

Другий образ – образ переможця. Він має декілька значень:

- 1) через зображення радянських солдатів і партизанів, які перемагають нацистських загарбників, виникає почуття національної гордості та єдності. Проте, для українців сьогодні цей образ має і контраверсійне значення. Росія, яка позиціонує себе як правонаступниця Радянського Союзу, і яка проводить війну в Україні, позиціонує себе країною переможницею у Другій світовій війні. Де інші національності позбавлені такого права. Наратив «Велика вітчизняна війна» сьогодні російськими політиками використовується заради виправдання агресії на українські території. Що дозволяє їм переписувати історію та приховувати або мінімізувати роль інших країн у перемозі. Що створює враження, що війна є рішенням у задоволенні імперських амбіцій. Розкриття радянських злочинів, таких як советизація окупованих земель, мародерство, вбивство мирного населення, масові депортації, підірвали міф про радянську

- армію як єдиного справедливого визволителя України від нацизму;
- 2) через зображення воїнів Української Повстанської Армії відбувається легітимація боротьби за незалежність України. І сьогодні зображення воїнів УПА може допомогти протистояти російській пропаганді, яка часто намагається применшити роль України у війні і представити УПА як колабораціоністів нацистів. Проте, такий образ переможця виключає наявність українських солдатів та партизанів, які боролися проти німецької навали на боці Радянського Союзу. Що утворює як внутрішнє непорозуміння, так і зовнішнє керування конфліктами з боку Росії.

Таким чином можна говорити про те, що конотація зображень Другої світової війни має пряме значення з соціальним та політичним контекстом, який залежить від часу. Інтерпретаційне позначення зображень (денотатів), через образи, може змінюватися в залежності від особистого та колективного досвіду. Емоційні, духовні, культурні та політичні зміни впливають на зміну сприйняття зображень, з якими суб'єкт себе ідентифікує у поєднанні або у протиставленні до них.

Дослідження механіки організації колективної пам'яті через візуальні зображення в підручниках з історії може вказувати на те, що ідентичність не є фіксованою сутністю, а є динамічним процесом, який здатний змінюватися під впливом візуальних текстів і відтворюватися у цих текстах за контекстом часу. І ці тексти можуть надавати моделі для наслідування, для перезавантаження, але ні в якому разі не маніпулювати нами. Тому аналіз візуальних текстів впливає не тільки на пізнання фактів, а також на критичне сприйняття реальності як навичка розуміння власної ідентичності.

Література

1. Барт Р. Camera Lucida. Нотування фотографії. Львів: МОКСОР, 2023. 176 с.
2. Еко У. Відсутня структура. Вступ до семіології. Вид-во «петрополіс», 1998. 432 с.
3. Рікер П. Інтелектуальна автобіографія. Любов і справедливість / Пер. із фр. К.: Дух і літера, 2002. 114с.
4. Фуко Мішель. Наглядати й карати. Народження в'язниці. Київ : Комубук, 2020. 452 с.
5. Hakoköngäs E., Kleemola O., Sakki I., & Kivioja, V. Remembering war through images: Visual narratives of the Finnish Civil War in history textbooks from the 1920s to the 2010s. *Memory Studies*, 2021. 14(5). P. 1002-1017.

Джерела

1. Білоцерковський В. Я. Історія України: навчальний посібник. Вид.2. Харків: «ОВС», 2007.576 с.
2. Власов В.С. Історія України (рівень стандарту): підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: Літера ЛТД, 2018. 256 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/1228-istoriya-ukrainy-10-klas-vlasov-kulchyskyu.html>
3. Гусев В.І. та ін. Історія України: навчальний посібник. 2003. 431 с.
4. Історія України: довідник для абітурієнтів та учнів загальноосвітніх навчальних закладів / С.В. Кульчицький, В. Власов. Вид. 6-те, переробл. та доповн. Київ: Літера ЛТД, 2019. 528 с.
5. Історія України з ілюстраціями. Нью Йорк, Філадельфія, 1959. 203 с.
6. Ключенко Д.М. Навчальний посібник з історії України: Підручник для 10 – 11 класів середньої школи. Одеса: Од. ін.-тут удосконалення вчителів, 2001. 212 с.
7. Галайко Б., Голубко В., Козицький А., Михальчишин Ю., Пагіря О., Тучковський О., Федик І., Хома І. Історія України: посібник для 10-11 класів. Львів: ЛА «Піраміда», 2012.256 с.
8. Коваль М.В., Кульчицький С.В., Курносів Ю.А., Сарбей В.Г. История Украины. Пробное учебное пособие для 10-11 классов. Перевод с укр. Киев: «Освита», 1991. 365 с.
9. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України: від найдавніших часів до кінця ХХ століття (Навчально-методичний посібник). Одеса, 1999. 256 с.
10. Крип'якевич І., Дольницький М. Історія України. Нове видання. Нью Йорк. Видання шкільної ради, 1966. 254 с.
11. Полянський П. Всесвітня історія (рівень стандарту): підручник для 10 класу закл. загальн. серед. Освіти. К.: Грамота, 2018. 256 с. URL: <https://pidruchnyk.com.ua/419-vsesvtnya-storya-polyanskiy-10-klas.html>
12. Турченко Ф.Г. Новейшая история Украины. Часть первая (1917 – 1945 гг): учебник для 10 класса средней школы. Перевод с укр. К.: Генеза, 1995. Ч. I. 344 с.